

УДК 340.12

Олексій Александров,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри екології і безпеки життєдіяльності

Державного економіко-технологічного університету транспорту

**АДВОКАТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА КОНИСЬКОГО
(ДО 175-РІЧЧЯ ВІД НАРОДЖЕННЯ)**

У статті розглядається адвокатська діяльність Олександра Кониського (1836—1900), аналізуються його статті в часописах «Судебный вестник», «Юридический вестник», присвячені проблемам розвитку адвокатури в Україні в другій половині XIX ст.

Ключові слова: суд, судова реформа, статут, адвокат, присяжний повірений, закон, позов.

Історія правничої думки невіддільна від непересічних особистостей, які її творили. Це стосується не лише вчених-правознавців чи викладачів вищих навчальних закладів, що належали до певних шкіл у науці і писали вагомі дослідження — дисертації, монографії. Не меншою мірою внесок в науку робили й інші діячі, які працювали в різних сферах суспільного життя. До таких належить і Олександр Кониський (1836—1900) — відомий український письменник, публіцист, літературознавець, критик, громадський діяч, що свої ґрунтовні правові знання здобув передусім на практиці і, не маючи формальної юридичної освіти, зумів заповнити цю прогалину палким інтересом до правових, національних, державних проблем, пробудженням національної свідомості українського народу. Метою статті є аналіз адвокатської діяльності Олександра Кониського — постаті, майже невідомої в українській юридичній науці; актуалізація його поглядів, що суттєво впливали на розвиток правової думки другої половини XIX ст.

**Талановитий адвокат
і блискучий оратор***

Його юридична діяльність розпочалася 1854 р., коли Олександр, не закінчивши через хворобу Ніжинського ліцею,

став колезьким реєстратором у Прилуках, а згодом у Полтаві. О. Кониський усвідомлював антинародний характер сучасного йому права і різко критикував феодальне законодавство та юридичну судову практику дореформеної Росії. У ці роки з'являються перші публікації О. Кониського на юридичні теми в «Московских ведомостях», «Черниговских губернских ведомостях», «Основи», «Черниговскому листку», в галицьких виданнях — «Слово», «Галичанин». З початку 1860 р. він стає кореспондентом російського сатиричного журналу «Искра», на сторінках якого дошкільно висміює здириство та самодурство полтавських урядовців, їхню пристрасть гасити будь-які прояви нового в суспільному житті.

1863 р. О. Кониського заарештовано за доносом до III відділу як члена Полтавської громади, що «захоплюється любов'ю до Малоросії і мріє про відновлення її незалежності» [1], звинувачено «у прагненні до поширення малоросійської пропаганди», «у поширенні хибних соціалістичних ідей» [2] і без суду і слідства відправлено на заслання у Вологду, далі — у Тотьму. З огляду на стан здоров'я згодом дозволяють переїхати до Бобринця, у 1866 р. — до Катеринослава. Тут політичний засланець О. Кониський склав іспит на кандидата права і розпочав адвокатську практику, перебуваючи під гласним поліцейським на-

* Внутрішню рубрикацію тексту (підзаголовки) здійснено редакцією.

глядом. Він активно спілкувався з народом, захищав його від кривди, здириства і знуцання. «Працюючи для себе і для своїх клієнтів як адвокат, Кониський ані на хвилю не забував і про вищий обов'язок — працювати для всього українського народу, для духовного відродження і піддвигнення... Правда, в тих тяжких роках він не друкував майже нічого зі своїм підписом, особливо за границею; більше друкував по-московськи в російських часописах і то без підпису — розуміється, про насущні потреби і кривди українського народу» [3], — писав у некролозі на його пам'ять І. Франко.

Свої статті О. Кониський підписував ініціалами чи псевдонімами, які змушений був весь час змінювати, використовуючи сто сорок один псевдонім та криптонім [4]. Зокрема публікації на юридичну тематику, за нашими спостереженнями, він підписував так: Буркун, Василь; Верниволя, Ф., Григоренко; Журман, П., Изот, Кошовий, О., Де-куж, Переходовець, Олександр; Переходовець О.; Сопун, Яків; Шкода Степан; А.; А. К.; А. Кн.; Б. Ж. К.; В.; К.; Кн.; К. Я.; К-ій; К-; М. В. М.; К-ій, О. Я.; О. П. Д. В. Ф.; Я. Така кількість псевдонімів, на нашу думку, використовувалась не тільки для того, щоб уникнути урядових переслідувань: людина з широкою уявою, якою був наділений О. Кониський, прагнула довести, що його діяльність та погляди — не одиничне, а масове явище, розбудити суспільство, переконати його у необхідності змін та оновлення на правових засадах.

Створення адвокатури після Судової реформи 1864 року стало помітною подією. Адвокатами прагнули стати люди, «захоплені ідеями буржуазних перетворень в Росії, які сподівалися використати надану їм судову трибуну для критики державного ладу» [5]. Із запровадженням у дію Судових статутів від 20.11.1864 р. зразу ж з'явилися блискучі оратори, і без будь-якої школи, без організованої підготовки «виступили на судову арену особи, які не лише вміли володіти словом, а й переважно талановиті» [6], — писав А. Коні.

Працюючи адвокатом під час перебування в Катеринославі, О. Кониський пересвідчився у повній відсутності у прос-

тих людей навіть елементарних знань про свої юридичні права і обов'язки. Вже тоді він відзначив нагальну потребу у посібниках з правознавства українською мовою. Можливість видати таку книгу з'явилася лише у 1874 р., коли О. Кониський разом із П. Чубинським та М. Старицьким переклали на українську мову та надрукували посібник «Про кари, до яких присуджують мирові суди».

Часто в пресі О. Кониський полемізував з відомими російськими юристами. Важливим для нього було кадрове питання, зокрема діяльність присяжних повірених — адвокатів при окружному суді або судовій палаті в Російській імперії з 1864 р. У газеті «Судебный вестник» (1868, № 27) М. Росляков дійшов висновку, що в Петербурзі і в Москві кандидати на судові посади не можуть на себе брати захист позивачів, навіть тих, хто користується правом бідності, за винятком випадків, вказаних у ст. 416 Статуту судових установ, а отримання ними винагороди є прямим ухиленням від Судових статутів 20.11.1864 р. О. Кониський аргументовано довів, що такий висновок «не узгоджується ні з духом, ні з буквою закону» [7].

Він вказав, що згідно зі ст. 354 Статуту судових установ, присяжними повіреними можуть бути особи, що мають атестати університетів чи інших вищих навчальних закладів або склали іспит з цих наук, окрім того, якщо ці особи прослужили не менше 5 років у судових відомствах на таких посадах, де могли набути практичний досвід у провадженні судових справ, а також, якщо вони не менше 5 років перебували кандидатами у судових відомствах. Останнє він вважав найголовнішою умовою для звання присяжного повіреного.

«Перш ніж з'явитися на арену публічної діяльності, вони мають набути досвіду поступово» [8], — наголошував О. Кониський, отже, потрібно визнати за ними право провадження різних справ. Зокрема він навів ст. 416 Статуту судових установ, що допускала покладання головою на кандидатів захист підсудних у кримінальних справах і позивачів, які користуються правом бідності, якщо недостатньо певної кількості присяжних повірених. Отже, на думку О. Кониського, немає жодної

логічної підстави заборонити кандидатам на судові посади здійснювати захист за власним вибором.

Заперечуючи думку М. Рослякова про те, що не варто допускати кандидатів до захисту з винагородою, оскільки вони погоджуються працювати за меншу оплату і небагаті люди почнуть довіряти їм справи, О. Кониський вважав, що такий доказ не має юридичного підґрунтя. Питання про винагороду він називав досить невизначеним. Зокрема простим повіреним закон дозволяв призначати довільну суму винагороди. «Очевидно, — писав О. Кониський, — що таких суперечностей у законі допустити не можна і, отже, не можна допустити застосування 6 п. 246 ст. Статуту цивільного судочинства до кандидатів» [9].

Резонансною справою, у якій О. Кониський виявив себе як талановитий адвокат і блискучий оратор, була справа про визнання недійсним духовного заповіту, який залишився після смерті штабс-капітана К. Ф. Корбе. Той, не залишивши жодного майна дружині та дітям, видав купчу кріпость на родовий маєток Є. М. Алимовій. Такі розпорядження, як довів О. Кониський, властиві лише суб'єктові з порушеними розумовими здібностями і з повною відсутністю волі.

Адже в заповіті йшлося про те, що Алимовій надавалося право віддавати дітей Корбе (сина 11 років і доньку 3 років) до навчальних закладів на власний розсуд (це обмежувало права їхньої матері, освіченої жінки), видавати гроші на їхнє утримання. О. Кониський навів докази, згідно з якими Алімова, що поселилася жити в сім'ї Корбе, була причиною різких змін у його поведінці — він почав віддалятися від родини, грубо й жорстоко поводитися з дружиною та дітьми. Алімова підпорядкувала Корбе своїй волі, довела до сильного нервового роздратування та переконала, що проводить бесіди з духами померлих, порадами яких вона керується. Під її впливом, тобто шляхом обману, з'явився заповіт Корбе. Беручи це до уваги, О. Кониський переконався, що Корбе брав в укладанні заповіту і купчої кріпості «лише видиму участь, механічну, а не дійсну, що в ці моменти, до і після них Корбе не мав ні власної волі, ні твердої пам'яті і взагалі

повних розумових здібностей, т. що він перебував у божевільному стані» [10]. Тому О. Кониський як повірений опікунів просив окружний суд забезпечити його позов накладанням заборони на с. Михайлівку та залишити інший маєток Корбе під опікою. Суд задовольнив ці вимоги.

Важливе юридичне і суспільне питання порушив О. Кониський у статті «Чи має право голова мирового суду бути адвокатом?». Він наголосив, що законодавство виступає проти поєднання в одній особі звання почесного мирового судді і голови мирового з'їзду зі званням члена адвокатської компанії. Розглядаючи юридичний аспект питання: чи може голова мирового суду бути адвокатом, він спирається на п. 1 ст. 45 Статуту цивільної о судочинства, яка забороняє мировим суддям бути повіреним у справах у мирових установах. Але ця заборона обмежується округом, у якому суддя є членом мирового з'їзду.

О. Кониський посилається на ст. 1 Статуту судових установ, що перелічує конкретні судові установи, котрим належить судова влада, до яких належать і мирові судді. У ст. 3 Статуту судових установ мирові з'їзди названі установами. Порівнюючи ці дві статті зі ст. 17 Статуту судових установ і п. 8 ст. 246 Статуту цивільного судочинства, О. Кониський визнає, що мирові судді, які є членами судових установ — мирових з'їздів — не можуть бути повіреними і в загальних судових установах. На підставі цього він стверджує, що почесні мирові судді не мають права бути повіреними в окружному суді, що розташований у тому мировому окрузі, в якому вони вибрані почесними суддями, тому що згідно зі ст. 146 Статуту судових установ судді призиваються в окружний суд для поповнення присутності. Після аргументованого юридичного аналізу О. Кониський розглядає моральний аспект питання, підкреслюючи, що головування на з'їзді судді, який перебуває в компанії з адвокатом, що захищає дану справу, «є такою спокусою, яка не повинна допускатися» [11].

Мовне питання

О. Кониський одним із перших українських правників порушив питання про

застосування української мови в суді. У 1881 р. московський журнал «Юридический вестник» надрукував його статтю «Про українську мову в суді». Використовуючи багатий матеріал своєї адвокатської практики, О. Кониський доводив, що суддя не має права відхилитися від принципу «правда і милість нехай царствує в руках наших», має керуватися положенням «я не можу інакше, тому що таке рішення підказує зміст закону». Він постійно підкреслює думку: суддя — слуга правосуддя. На першому місці серед способів виправдання для звинуваченого, вважає О. Кониський, має бути розуміння обвинуваченим усього того, що здійснюють судові органи, розкриваючи істину — від початку і до закінчення процесу. Це унеможлиблювалося без точного розуміння показань свідків і промов обвинуваченого. Обвинувачений, не розуміючи мову, якою здійснюється процес, не може скористатися всіма способами для виправдання. А отже, за таких умов втрачався характер змагального процесу, зникала рівність обвинувача і обвинуваченого, перед судом поставало тільки звинувачення. Це ускладнювало судову діяльність, робило шлях до істини тернистим і зигзагоподібним, унеможлилювало розкриття і досягнення істини в кримінальному процесі. Найголовнішим засобом для розуміння того, що здійснюється на суді, О. Кониський вважав мовну проблему: «Не розуміючи мови суддів, а особливо мови свідків, обвинувачений не може скористатися не тільки «всіма», а, напевно, жодним способом для виправдання» [12].

О. Кониський зосереджував увагу на тому, що мова, яка панувала в судах, була для українця незрозумілою, а судовий персонал, судові слідчі не володіли українською мовою, не були ознайомлені з характером, звичаями і світоглядом населення, яке вони судять. Недостатньо добре знання або повне незнання мови створювало мовний бар'єр, який обмежував діапазон мислення, позбавляв можливості міркувати даною мовою. О. Кониський у зв'язку з цим наводив вагомні аргументи: «Від псковитянина чи ярославця, присланого в Лубенський, Уманський чи Ізюмський суд, неможливо вимагати,

щоб вони швидко освоїлися з місцевими етнографічними умовами, тим більше не можна допустити, щоб через незнайомство страждали інтереси правосуддя, звинуваченого навіть у винятковому випадку» [13].

О. Кониський наполягав на тому, щоб судові слідчі, судді, адвокати володіли мовою, якою говорить населення, для того щоб розкрити істину, не засудити невинного; демонстрували повагу до мови обвинуваченого і свідків незалежно від вимог закону. Адже слідчий, прокурор чи суддя, що погано розуміють мову населення, позбавлені можливості одержувати достатню інформацію про злочин, який міститься у показаннях обвинувачених, потерпілих, свідків і скласти правильне уявлення про справу. Але у переважній більшості випадків на практиці ці принципи ігнорувалися чи відверто зневажалися, таким чином, звинувачений позбавлявся всіх засобів для виправдання.

О. Кониський показував, що від зневаги до української мови страждали інтереси правосуддя, авторитет, внутрішня переконаність судді. Суддя має напружувати всі душевні сили для встановлення істини у справі під час винесення вироку. В основі судового вироку, вважає він, має бути не тільки логічна неминучість, а й моральний обов'язок. Процес формування внутрішнього переконання судді пов'язаний із безперервним розв'язанням сумнівів, які виникають. Із сумнівами потрібно боротися і перемогти їх чи бути ними переможеним, щоб без сумнівів і вагань винести вирок: винна людини чи ні. Напружена, інтенсивна діяльність суддів, поза якою не може бути досягнуто спеціального і загально превентивного впливу судового процесу, і особливо судового вироку, потребує врахування національності обвинуваченого і свідків.

Принцип національної мови судочинства, рівності між учасниками процесу, якого закликав дотримуватися О. Кониський, характеризував його як борця за прогресивні і демократичні ідеї у суспільстві, яким він був завжди. Це були сміливі виступи правознавця, який принципово і мужньо обстоював свої правові погляди і переконання, скрізь захищав права українського слова.

Прагнення до ширшої громадської діяльності

Шість років, прожитих у Катеринославі, були позначені активною адвокатською працею. Проте О. Кониський прагнув до ширшої громадської діяльності. 1872 р., після зняття з поліцейського нагляду, він переїздить із Катеринослава до Києва — духовного центру України. Спершу він не залишає адвокатури, завдяки якій заробляв на утримання сім'ї, далі більше часу присвячує громадській і політичній роботі, проявивши широку і різнобічну діяльність: був членом Південно-Західного відділу Імператорського географічного товариства, Старої київської громади, обирався членом міської ради.

О. Кониський згадував про ті роки у листі до М. Дикарева: «Скоро скінчив я «воспитаніє» в Тотемському та в Бобринецькому «університетах» і добув «атестат зрілості» і право як «повнолітній» — жити скрізь, де я хочу, зараз рушив я до Києва, яко до тієї криниці, де, гадав я собі, мою душу і серце напоять, нагодують і напутять мене, що і як треба робити мені

на користь України... На те, щоб працювати єдине для українського народу, — я покинув адвокатуру, що давала мені річно 10—12 тисячів заробітку» [14].

Його кошти, поряд із внесками Є. Милорадович, М. Жученка, Д. Пильчикова, С Качали, стали підставою для заснування 1873 р. у Львові Товариства імені Шевченка, що стало за невеликий проміжок часу першою нетитулованою новітньою академією наук України. Послідовник національно-демократичних ідей, він активно реагував на теоретичні і практичні проблеми правничої, зокрема адвокатської, діяльності, обсервував і осмислював величезний фактичний матеріал, який характеризував правові відносини в Україні другої половини ХІХ ст. (ми зафіксували 164 публікації О. Кониського на юридичну тематику [15]). Це й дає підстави вважати цього діяча «прапором цілої епохи» [16], «однією з найвизначніших фігур в історії України ХІХ ст.» [14, 2], а його юридична спадщина, що містить багато ідей, потребує наукового осмислення з позицій сьогодення.

ПРИМІТКИ

1. Гніп М. Громадський рух 1860 рр. на Україні / М. Гніп. — Х. : ДВУ, 1930. — Книга перша. Полтавська громада. — С. 49.
2. Сиваченко М. Є. Олександр Кониський / М. Є. Сиваченко // Олександр Кониський. Оповідання. Повість. Поетичні твори. — К. : Дніпро, 1990. — С. 8.
3. Франко І. Олександр Кониський (некролог) / І. Франко // Літературно-науковий вісник. — 1901. — Роч. 4. — Т. 13. — С. 46.
4. Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (ХVІ—ХХ ст.) / О. І. Дей. — К. : Наук. думка, 1969. — С. 483—484.
5. Черкасова Н. В. Формирование и развитие адвокатуры в России / Н. В. Черкасова. — М. : Наука, 1987. — С. 21.
6. Кони А. Ф. За последние годы / А. Ф. Кони. — СПб., 1896. — С. 338.
7. Данилов и Конисский. Практическая заметка. Еще о применении 416 ст. Учр. суд. уст. // Судебный вестник. — 1868. — № 46. — С. 3.
8. Там само.
9. Там само.
10. Судебные заседания в Екатеринославском окружном суде (стаття без підпису — Авт.) // Судебный вестник. — 1871. — № 75. — С. 1—2.
11. Переходовец О. Вправе ли председатель мирового суда заниматься адвокатурой / О. Переходовец // Судебный вестник. — 1874. — № 19. — С. 3.
12. Переходовец О. [Кониський О. Я.]. О малорусском языке в суде / О. Переходовец // Юридический вестник. — 1881. — № 3. — С. 526.
13. Там само. — С. 527.
14. Возняк М. Ол. Кониський і перші томи «Записок» (З додатком його листів до Митр. Дикарева) / М. Возняк // Записки Наукового товариства ім. Тараса Шевченка. — 1929. — Т. 150. — С. 380.

15. Александров О. В. Правові погляди Олександра Кониського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / О. В. Александров. — К., 2009. — С. 4.
16. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. — Тернопіль : Femina, 1995. — С. 427.
17. Грушевський М. Пам'яті Олександра Кониського / М. Грушевський // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. — 1901. — Т. 39. — С. 1—14.

Александров Алексей. Адвокатская деятельность Александра Конисского (к 175-летию рождения).

В статье рассматривается адвокатская деятельность Александра Конисского, анализируются его статьи в изданиях «Судебный вестник», «Юридический вестник», посвященные проблемам развития адвокатуры в Украине во второй половине XIX ст.

Ключевые слова: суд, судебная реформа, устав, адвокат, присяжный поверенный, закон, иск.

Alexandrov Oleksiy. The lawyer activity of Olexander Konisskyi (to the 175-th date of birth).

The article analyzed the lawyer activity of Olexander Konisskyi (1836—1900), his articles in journals «Judicial bullentin» and «Legal bullentin», devoted to the problems of advocacy development in Ukraine in the second part of XIX century.

Key words: court, judicvial reform, statute, a lawyer, a law, law suit.